

Literatuursignalement

Recent verschenen uitgaven met betrekking tot Overijssel, waarvan we er vier in dit signalement onder uw aandacht brengen.

Bestuursstructuur en schriftcultuur. Een analyse van de bestuurlijke verschriftelijking in Deventer tot het eind van de 15de eeuw

Jeroen F. Benders, Proefschrift Groningen 2002, 277 blz.

Dit boek behandelt in de eerste plaats de verschriftelijking bij de stedelijke administratie van Deventer, dat wil zeggen het ontstaan van de gewoonte om aantekeningen te gebruiken als geheugensteun en controlemiddel in de stedelijke administratie, en vervolgens in welke vorm en door wie dat gebeurde en tot welke papieren neerslag die ontwikkeling in de 13de-15de eeuw, globaal tot 1450, leidde.

Want Deventer wordt wel al in 857 als centrum van bewoning vermeld en had ook op zijn laatst in 1123 al stedelijk karakter, maar haar stedelijke bestuur was destijds en nog lang nadien gewoon uitsluitend te vertrouwen op het gesproken woord en het geheugen van handelende personen. Niet zo vreemd als men bedenkt dat de gemeenschap van stedelingen aldaar ook in het jaar 1300 waarschijnlijk nog niet meer dan 3000 personen omvatte.

In die neiging van de stedelijke magistraat het bij het gesprokene te laten kwam overigens tegen het midden van de 13de eeuw geleidelijk verandering, evenals destijds elders het geval was. Geschreven werd er voordien binnen Deventer al wel, maar toen hoofdzakelijk door geestelijken van het Kapittel van Sint Lebuinus, voornamelijk ten behoeve van hun eigen instelling. Sommigen van deze geestelijken verrichtten daarnaast sedert 1227 incidenteel ook schrijfwerk voor de bisschop van Utrecht.

In 1249 werd er te Deventer een koopmansgilde opgericht, symptoom van toenemende bloei van de handel daar en van het zelfvertrouwen van zijn leden. Dat kwam tot uiting in het belang dat dit gezelschap, waartoe ook vele leden van het stadsbestuur behoorden, hechtte aan het bijhouden van een naamlijst van zijn leden. Daartoe behoorde toen blijkbaar niemand die goed kon schrijven, terwijl ook het stadsbestuur blijkbaar verder nog niet over een eigen schrijfkundige kon beschikken. Daarvoor moest in 1249 en nog vele jaren daarna de hulp worden ingeroepen van geestelijken van het Kapittel, niet steeds dezelfde personen waarvan de hulp alleen zo nu en dan werd ingeroepen. Waarschijnlijk is omstreeks 1290 daarin verandering gekomen toen er kapittelgeestelijken kwamen die regelmatig als schrijver voor het stadsbestuur optraden. In 1324 hadden de zaken zich nog verder ontwikkeld. De genoemde ledenlijst van het koopmansgilde vermeldt onder dat jaar een 'magister Godoscacus, notarius civitatis Daventriensis', meester Godschalk, stadsschrijver van Deventer. Sedertdien blijkt er uit bewaarde archivalia van de permanente aanwezigheid van een dergelijke functionaris, een ontwikkeling die ongeveer overeenkomt met die te Utrecht, Kampen en Zwolle.

Hoe het tot die neiging tot verschriftelijking kwam? Daarvoor waren vele redenen: toename van de economische en politieke betekenis van de stad; afname van het gezag van de bisschop van Utrecht als landsheer, waardoor een zelfstandig optreden van het stadsbestuur werd bevorderd; overname van de macht binnen die stad door een nieuwe elite van geslaagde kooplieden met toegenomen zelfrespect, die belang had bij regelmatig schriftelijk contact met verre steden; in verband daarmee toename van de omvang en ingewikkeldheid van de taken van dat bestuur. Daarnaast goede lokale mogelijkheden tot het ontvangen van onderwijs vanuit een sinds lang bestaand kapittelschool. Mogelijkheden, behoeften en ontwikkelingen leidden tot een 'literate mentality', dat wil zeggen vertrouwen in het nut en belang van schriftelijke vastlegging van het eigen handelen en de mogelijkheid zich aan de hand daarvan te kunnen verantwoorden.

Geschetst wordt dit geheel van omstandigheden en ontwikkelingen aan de hand van hoofdstukken en paragrafen betreffende de voorgeschiedenis van de stad; zijn bevolking en opkomen van een koopliedenelite naast die van vanouds overheersende bisschoppelijke ministerialen; de positie van de bisschop en zijn lokale vertegenwoordiger, de stadsschout; het stadsbestuur, zijn samenstelling in de vorm van schepenen, raden en meente en hun geleidelijk veranderende interne organisatie in de vorm van gespecialiseerde raadsambten; de ontwikkeling van de verschriftelijking en de papieren neerslag waartoe die leidde op de gebieden van bestuur, rechtspraak en beheer van de stedelijke bezittingen en financiën.

Tot de meeste bekende schrifturen waartoe de ontwikkelingen leidden, behoorden de in massa en vanaf 1337 bewaarde zeer uitvoerige stadsrekeningen die zelf samengesteld waren aan de hand van een omvangrijk stelsel van deelrekeningen waarvan een klein aantal ook nog aanwezig is.

Aan de hand van deze beschrijvingen geeft dit boek een helder beeld van deze en hun gevolgen, ofwel daar waar de bronnen zwegen hoe die ontwikkelingen misschien waren geweest.

E.D. Eijken

Uit den ash kol der vergetelheid. Geschiedenis van de stad Hasselt 1252-2002

Jos Mooijweer en Wim Coster, met bibliografie van Publicaties van de IJsselacademie, nr. 164. Kampen, 2003, 392 blz., ill., ISBN 90-6697-152-5

Met de publicatie van deze geschiedenis van Hasselt is opnieuw een deel toegevoegd aan de door de IJsselacademie gepubliceerde reeks stads- en dorpsgeschiedenissen. Evenals eerder bij de geschiedenis van Diepenveen is gekozen voor twee auteurs die elk een deel voor hun rekening hebben genomen, Jos Mooijweer voor de periode 1252-1795 en Wim Coster voor de periode vanaf 1795. Deze keuze heeft er toe geleid dat er van een duidelijk tweeluik sprake is. In het eerste deel staat het stedelijke karakter van Hasselt centraal. Uitgebreid komen de diverse conflicten met 'grote broer' Zwolle aan de orde, waarbij Hasselt vaak het onderspit moest delven, maar toch steeds weer onder de stok opkwam. Na een gewelddadig conflict in de jaren 1650 moest de stad zich er bij

neerleggen dat de zaken op gewestelijk niveau door de Ridderschap en de steden Kampen, Zwolle en Deventer werden beslist, waarbij voor Hasselt slechts een rol in de marge was weggelegd. Mooijweer laat zien hoe na een periode van bloei (1380-1495) er een lange fase van neergang volgde, waar pas aan het begin van de negentiende eeuw een einde aan kwam. Terecht besteedt Mooijweer waar het maar enigszins mogelijk is de nodige aandacht aan het dagelijks leven in het stadje en aan de manier waarop burgers en stadsbestuur zich door de vaak zware tijden heensloegen.

In het tweede deel toont Wim Coster hoe Hasselt van een vestingstadje met slechts 1.100 inwoners in twee eeuwen is uitgegroeid tot de hoofdplaats van de gemeente Zwartewaterland met meer dan 21.000 inwoners. Ook de relatie met het omliggende platteland, dat tot de gemeente was gaan behoren, krijgt de nodige aandacht. Vooral in het deel over de tweede helft komt de lokale politiek prominent naar voren. Het gaat hierbij niet alleen om dominante figuren zoals burgemeester Malcorps, die vanaf 1948 maar liefst 23 jaar in functie was, maar ook om de 'kleine' politiek, die in Hasselt een allesbehalve saai beeld vertoonde. De opening van het zwembad op zondag, splitsingen in de politieke partijen en onregelmatigheden bij gemeentewerken, gevoegd bij de nodige persoonlijke tegenstellingen hebben diverse malen de gemoederen hoog doen oplopen. Juist dit deel zal voor veel Hasselters de nodige momenten van herkenning opleveren.

Met dit boek heeft Hasselt een mooie herinnering aan haar 750-jarig bestaan dat in 2002 gevierd werd.

Cor Trompetter

Een eigen patroon. Geschiedenis van een joodse familie en haar bedrijven, ca. 1800-1964

Francisca de Haan, Amsterdam 2002 NEHA/Aksant, 462 blz., ISBN 90.5260.062.7

Over de Twentse textielgeschiedenis is in de loop der jaren al veel gepubliceerd, variërend van kleine deelstudies tot kloeke werken over het reilen en zeilen van een textielbedrijf/familie. In Enschede zijn de publicaties van Van Schelven over Van Heek & Co. en van Hesselink over Jannink & Zonen de bekendste. Fischer schreef over Spanjaard te Borne een monografie, terwijl Van Gerven en Winkelman dat deden over Gelderman in Oldenzaal.

Nu is daar een uitgebreide studie over de joodse textielfamilie Van Gelderen te Enschede aan toegevoegd. Auteur is Francisca de Haan, hoogleraar geschiedenis aan de Universiteit van Boedapest.

Op bladzijde 248 wordt de meest dramatische gebeurtenis uit de geschiedenis van het bedrijf geschreven. 'Via de *Zentrale Auftragsstelle* kreeg de NV Stoomweverij Nijverheid de opdracht om de jodensterren voor de Nederlandse joden te drukken'. Aan het uitvoeren van de opdracht viel niet te ontkomen, omdat het bedrijf in de oorlog werd geleid door een Duitse *Verwalter*. De opdracht paste in de gangbare nazi-politiek om joden te sarren en te vernederen: jodensterren laten vervaardigen door een joodse firma.

Gelukkig staan tegenover deze voor de familie uiterst emotionele gebeurtenis vele positieve ontwikkelingen. Het boek vermeldt voor Van Gelderen kenmerkende innovatieve ontwikkelingen. Zo werd het uit Nederlands-Indië afkomstige ramiegras gebruikt als grondstof voor gloeikousjes, omzeilde de firma in de crisisjaren dertig de Engelse importheffingen door een vestiging in Londen op te richten, werd na de oorlog het modieuze crêpe-de-chine geïntroduceerd en waren bekende namen als Karel Appel, Coco Chanel en the Beatles op de een of andere manier aan het bedrijf verbonden.

In 1877 ging de uit Maassluis afkomstige grondlegger Marc van Gelderen in Borne aan de slag bij de joodse textielfabrikant Spanjaard. Via een uitgebreid sociaal en economisch netwerk maakte hij snel carrière, in 1912 uitmondend in het bezit, samen met zijn zoons, van twee bedrijven: Stoomweverij Nijverheid (textiel) en Ramie Union (gloeikousjes, borduurgarens, grammofonplaten, technisch porselein). Het waren middelgrote bedrijven die zich kenmerkten door gespecialiseerde, hoogwaardige productie.

Net als de andere Twentse (textiel)bedrijven toonde de familie Van Gelderen zich een voorstander van het 'familisme', bedrijf en familie werden als een twee-eenheid beschouwd. Het belang van de familie stond boven het streven naar zoveel mogelijk winst.

Het boek kent een opbouw in drie lagen: (textiel)bedrijf, familie en haar joodse identiteit. Deze combinatie van bedrijfsgeschiedenis met uitgebreide aandacht voor de familie Van Gelderen met de nadruk op haar joodse identiteit, maakt het tot een uniek en zeer persoonlijk boek. Bij een aantal gelegenheden werd de familie op bijzonder onplezierige wijze geconfronteerd met haar joodse identiteit. Zo wordt Marc van Gelderen eind negentiende eeuw het lidmaatschap van de Groote Sociëteit geweigerd, de ontmoetingsplek voor Enschedese elite, vanwege zijn joodse achtergrond. Als reactie fulmineert hij: '... gij hebt daarmee het stempel van onverdraagzaamheid op het gelaat gedrukt, het brandmerk van rassenhaat op uw voorhoofd ...' (p. 77). Later wordt hij alsnog lid. Deze ervaring met anti-joodse gevoelens lijkt zijn kijk op de wereld sterk te hebben beïnvloed en is een motiverende factor in zijn ondernemerschap geweest. Ook de Tweede Wereldoorlog heeft onuitwisbare sporen in de familie achtergelaten. Diverse familieleden komen helaas om.

De publicatie is geschreven in opdracht van kleinzoon Henk van Gelder als een eerbetoon aan zijn grootvader Marc, de grondlegger van de twee familiebedrijven. De auteur heeft uitvoerig (bronnen)onderzoek gedaan, verantwoord in een uitgebreid notenapparaat en aangevuld met interviews met familieleden en werknemers. 'Een eigen patroon' is zeer vlot leesbaar en is door de grote hoeveelheid zorgvuldig gekozen beeldmateriaal ook een interessant 'kijkboek'.

A.L.A. Wevers

De Twentse Beweging. Strijd voor Modersproake en Eigenheid

F.G.W. Löwik, Enschede 2003, 388 blz. ISBN 90-74064-18-3

Onderwerp van deze lijvige dissertatie is het Twents regionalisme. Het is tegelijkertijd de geschiedenis van de Twentse regionalisten, gedefinieerd als degenen die zich inzetten voor de eigenaardige cultuur van Twente met de vooropgezette bedoeling deze cultuur te bewaren, te versterken en verder te ontwikkelen. Deze keuze betekent dat degenen die zich uit puur wetenschappelijke belangstelling met de geschiedenis en de cultuur van Twente bezighouden, zonder zich hierbij voor de conservatie en ontwikkeling ingezet te hebben, buiten het veld van Löwiks onderzoek zijn gevallen.

In het eerste hoofdstuk bespreekt Löwik de negentiende eeuwse wortels van het regionalisme en de eerste sporen van belangstelling voor streektaal. Het tweede hoofdstuk omvat de periode 1900-1940, waarin het regionalisme langzamerhand vorm begon te krijgen. Uitgebreid gaat de auteur in op de betekenis van 'drie herauten', te weten, de historicus en folklorist J.J. van Deinsen, de schrijver G.B. Vloedveld en de architect Jan Jans. Vervolgens komt de periode 1940-1945 aan de orde. De conclusie van Löwik is dat de Twentse regionalisten, veel meer dan hun geestverwanten in Groningen, Drenthe en Friesland, zich verre van collaboratie met de bezetter hebben gehouden.

Het grootste deel van het boek bestrijkt de periode na de Tweede Wereldoorlog. Tot aan het begin van de jaren 1960 ondernamen Twentse regionalisten als de eerder genoemde Vloedveld en Jans, maar ook relatieve nieuwelingen zoals Adriaan Buter en Johan Buursink vele initiatieven om taal en cultuur van Twente levend te houden. Tegelijkertijd speelden zich de nodige conflicten af die soms tot zuiver persoonlijke eigenschappen terug te voeren waren, maar vaak ook een diepere lading hadden. Kort samengevat draaide het daarbij gewoonlijk om de vraag of er in taal en cultuur naar vernieuwing met behoud van het eigene moest worden gezocht, dan wel naar een conservatie van taal, maar vooral folklore uit het verleden. Na een stille periode na 1963 kreeg de Twentse beweging in de vroege jaren 1970 weer wat meer kracht. Daarna bleef er een (langzaam groeiende) belangstelling, maar laaiden ook de conflicten tussen traditionalisten en modernisten weer op, zij het met andere spelers.

De conclusie van Löwik is dat heden ten dage de belangstelling voor het regionalisme weliswaar toeneemt, maar dat tegelijkertijd het gebruik en de kwaliteit van de streektaal achterblijft.

Het boek besluit met een uitgebreide galerij van Twentse regionalisten en enige bijlagen. Hiervan is vooral de profielschets, waarbij beroep, religie en belangstelling van de regionalisten op een rijtje worden gezet, zeer verhelderend.

Cor Trompetter